

Sayı. 15

Sene:1995-1997

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

Prof. Dr. M. MÜNİR AKTEPE'YE

ARMAĞAN

TARİH ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ
İSTANBUL 1997

İZMİR ŞEHİR HAYATINI TEHDİT EDEN KANUN DIŞI
EYLEMLER, 1688-1740

*Necmi Ülker**

Osmanlı İmparatorluğu II. Mehmed'in (1451-81) İstanbul'u zaptetmesinden itibaren Avrupa'nın büyük bir devleti olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Kuşkusuz bu imparatorluk, Bilecik civarında küçük bir uç beyliği olarak kurulmuş ve özellikle çökmekte olan Bizans İmparatorluğu'nun aleyhine sürekli olarak toprak kazanmış ve genişlemiştir. XVIII. yüzyılın sonuna kadar bu Türk İmparatorluğu Balkanlara ve Avrupa içlerine doğru batı yönünde olduğu kadar, Orta Doğu'ya doğru doğu istikametinde de büyümüş ve güçlü bir İslâm imparatorluğu haline gelmiştir.

Hatırı sayılır siyasî bir devlet haline gelmeye başladığı sıralarda, Osmanlı sultanlarının İtalya'nın Levant'la doğrudan ilişkisi olan Venedik ve Ceneviz gibi Avrupa'nın ticaret devletlerine kendi arzularıyla tek taraflı olarak kapitülasyonları bahsettikleri bilinmektedir. XVI. yüzyılda, Fransa da Osmanlı devletinin verdiği bu özel ayrıcalıklardan 1569'da resmen yararlanmış, İngiltere ise 1580'de yapılan bir ticarî antlaşma ile Fransa'yı izlemiştir. Bu antlaşmalardan sonra hem İtalyan şehir devletleri hem de adı geçen diğer iki güçlü Avrupa devleti kendilerine verilmiş olan kapitülasyonlara dayanmak suretiyle Osmanlı ülkesi içinde ticarî faaliyetlerine serbestçe devam etmişler ve bu antlaşmalar tahta çıkan her yeni Osmanlı sultanı tarafından tekrar gözden geçirilerek yenilenmiştir.

Osmanlı merkezî yönetiminin takip ettiği olumlu ticarî politikası, Batı Avrupa devletleriyle yapılan ticaretin gelişmesinde temel bir faktör olmuştur. Diğer yandan, devletin bu yapıcı politi-

* Prof. Dr., E. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi.

kasından yararlanan İzmir, Batılı merkantilist devletlerin gösterdikleri büyük ilgiden dolayı, XVII. yüzyıldan itibaren, Osmanlı İmparatorluğu toprakları içinde önemli ticaret merkezlerinden birisi durumuna gelmiştir. Özellikle J. B. Colbert 1661'de Fransa'da ticarî işlerin sorumluluğu görevini üstlendikten sonra ve 1666'da Fransız Levant Kumpanyası'nın oluşturulmasından sonra, Fransa'nın ticarî faaliyetlerinin bu küçük Osmanlı liman kentinde yoğunlaştığı görülmüştür. Ayrıca, adı geçen dönemdeki İzmir'in ticarî yönden gelişen bir şehir ve liman haline gelmesinde İngiltere'nin büyük ilgi ve katkısının olduğu gerçeğinin de göz ardı edilmemesi gerekir. Fransa XVII. yüzyıl sonlarına doğru Levant pazarında, ticarî sahada hakim ve güçlü bir pozisyon elde etmek için ciddi teşebbüslerde bulunduğu sıralarda, İngiltere Doğu Akdeniz dünyasında güçlü bir Avrupa ticaret devleti durumundaydı. Sonuç olarak, devrin şartlarına göre sanayi ve ihracata yönelik mal üretme alanında güçlü bir potansiyele sahip olan bu iki merkantilist devlet arasındaki büyük ticarî rekabetin, İzmir'in Orta Doğudaki önemli ticaret merkezlerinden birisi haline gelmesinde hatırı sayılır bir rol oynadığı muhakkaktır.

Bu çalışmamızda 1688-1740 döneminde İzmir şehri ve limanını hedef alan hem denizden hem de kara yoluyla yapılan tehdit hareketleri üzerinde durulacaktır. Aynı zamanda, bu tehditlerin İzmirde bulunan Osmanlı şehir yetkililerince nasıl karşılandığı ve şehirde yaşayan yabancı kolonilerin bu dış baskılar karşısında nasıl davrandığı ve ne şekilde reaksiyon gösterdikleri bu çalışma çerçevesi içinde incelenecektir. Bunlara ilaveten, İzmir şehrini hedef alan bu tehditlere karşı Osmanlı hükümetinin politikası ve İstanbul'daki Osmanlı devletinin üst düzey yetkililerinin olayları ve İzmir'deki ticaretin akışını sağlama yolundaki gayretleri ve şehirdeki yabancı kolonilerin emniyetlerinin sağlanması konusunda nasıl bir tutum takındıkları verilmeye çalışılacaktır.

Bunlardan başka, faal bir ticaret merkezi olarak İzmir'in güvenliği ile yakından alakadar olan Osmanlı merkezî hükümet yetkililerinin iki yönlü uluslararası ticaret akışının bu şehir yoluyla devam etmesi hususunda titiz davrandıkları ve ticarî mallar üzerinden alınan vergilerin Osmanlı hazinesine sürekli gelir sağlamakta olduğunun bilincinde oldukları bilinen bir gerçektir. Fransa ve İn-

giltere gibi iki Batı Avrupa devleti arasındaki amansız rekabet ve buna karşı Osmanlı devletinin İzmir ticaretine gösterdiği olumlu yaklaşım, XVIII. yüzyıl boyunca bu şehrin uluslararası bir ticaret merkezi olarak gelişmesinde büyük bir rol oynamıştır. Bu durum, Levant limanları arasında üstün bir yer almasını sağlamış ve ticarî üstünlük daha sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir.

Yukarıda belirtilmiş olan sebeplerden dolayı, İzmir zengin bir ticaret merkezi haline gelmiş ve zaman zaman yerli isyancı gurupların ve yabancı düşman güçlerin dikkatini üzerine çekmiştir.

I — *Merkezî Hükümetin İzmir Üzerindeki Kontrolünün Zayıflaması*

Yaklaşık XVII. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğunun merkezî hükümeti kendine bağlı eyaletler üzerindeki kontrolü kaybetmeye başlamıştır. Sultan II. Mahmud'la (1808-39) birlikte devlet otoritesinin eyaletler üzerinde tekrar tesis edildiğini görmekteyiz. Böylece, iki yüz yıla yakın bir süre, desantralizasyon eğilimlerinin, merkezî hükümetin imparatorluk eyaletleri üzerindeki kontrolünün gitgide zayıflamasında etkili olduğuna tanık olunacaktır. İmparatorluğun yalnızca Avrupa eyaletleri değil, aynı zamanda Kuzey Afrika, Orta Doğu ve hatta Avrupa eyaletlerinin de merkezî hükümetin emirlerine itaat etmedikleri ve hatta açıkça karşı geldikleri bilinmektedir. XVII. yüzyılın son çeyreğinde, 1683 Viyana kuşatmasından sonra oluşan Avrupa «Mukaddes İttifakı» da Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünün büyük ölçüde çöküntüye uğramasında olumsuz bir etki yapmıştır. Bizim burada üzerinde duracağımız konu, 1688-1740 döneminde İzmir şehrinin ve yakın çevresinin karşılaştığı problemler olacaktır. Merkezî hükümetin İzmir ile ilgilenmesinin temel amacı yalnızca idarî sebeplerden değil, vergi şeklinde imparatorluk hazinesine gelen gelirlerin cazip olmasındandır. Aynı zamanda, İzmir ile birlikte Aydın, Muğla, Karaburun ve Foça bölgesi, Cezayir, Tunus, Trablugarp gibi Kuzey Afrika eyaletlerinin Batı Avrupa devletlerinin donanmalarına karşı Akdeniz'de verdikleri mücadelede ihtiyaç duydukları in-

san gücünün büyük bir kısmını ve gemilerinin ihtiyaçlarını karşılamaktaydı¹.

II — Kuzey Afrikalılar

Osmanlı İmparatorluğunun Kuzey Afrika eyaletleri genellikle İstanbul'dan bağımsız olarak faaliyetlerini sürdürmekteydiler. Bunlar, özellikle XVII. yüzyılın ilk yarısından itibaren kendi aralarında, mücadele ediyorlar ve birçok olayda da Osmanlı sultanlarının kendilerine gönderdiği emirlere itaat etmiyorlardı. Kuzey Afrikalı reisler ve leventleri, Doğu Akdeniz'de ticari faaliyetlerde bulunan Avrupa devletleri ve Osmanlı İmparatorluğu için sorun olmaktan ve problemler çıkarmaktan geri kalmıyorlardı. Fransız kaynakları bunlara *Barbarois*, İngilizler ise *Barbary*, *Corsairs* adlarını vermişlerdir.

Söz konusu olan bu Kuzey Afrikalılar, bir kaç defa İzmir'e karşı olduğu gibi İstanbul ve diğer liman şehirlerine karşı da tehditkâr tavır içinde olmuşlar ve hadise çıkarmaktan geri kalmamışlardır. İzmir'in Fransız konsolosu olan Joseph Blondel 18 Mart 1691 tarihli raporunda, İzmir ve ona bağlı diğer yakın limanlarda, daha önce Fransızların Cezayir şehrini ağır bir biçimde hırpalamış oldukları için, Fransızlara karşı savaş açtıklarından ve birçok Fransızla hakarete bulduklarından söz etmektedir². 1692 yazında İzmir'den söz eden Du Mont, Fransız donanmasının daha önce Cezayir şehrini bombardımana tutmuş ve büyük zararlar vermiş olmaları gerekçesiyle Kuzey Afrikalı korsanların İzmir'de yalnızca Fransızlara saldırdıklarından bahsetmektedir³. Osmanlı İmparatorluğuna hukuken bağlı, ancak yeterince kontrol altında tutulamayan Cezayir, Tunus ve Trablusgarp gibi Kuzey Afrika'nın garp Ocaklarının ekonomisi ve yaşamları yalnızca Levant'a gidip gelen ticaret gemilerinin zaptına, bu gemilerdeki ticarî malların talanına ve gemi tayfalarının esir edilerek satılması esasına dayan-

1 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 1956, III/2, 294-96, 304-5.

2 Affaires Etrangères BI 1042 Tome I (1643-1705), 18 Mart 1691, s. 150. (Bundan sonra kıs. A.N. A.E. BI 1042).

3 Jean Du Mont, *Nouveau Voyage du Levant*, Haye, MDCXCIV, s. 353.

dığı için Batılı milletlerin Akdenizde can ve mal güvenlikleri yoktu. Anlaşıldığına göre, Kuzey Afrikadaki küçük beyliklerin en güçlüsü durumunda olan ve kendi ticaret gemilerine en çok zarar veren Akdeniz'deki bu tehlikeyi kesin olarak ortadan kaldırmak isteyen Fransızlar, Cezayirlilerin güç odaklarını teşkil eden üslerine saldırıp yok ederek meseleyi kökten çözmeye karar verdiler. Bu mücadele 1681'den 1684 yılına kadar bütün şiddetiyle devam etmiştir. Çağın modern silâhlarıyla donatılmış olan Fransız deniz kuvvetleri, Cezayirlilerin yanısıra diğer Kuzey Afrikalıları da mağlup etmeyi başarmış ve onların güç kaynağını teşkil eden kıyı bölgelerini sıkı bir şekilde kontrol altına almayı başarmışlardır⁴. Öyle anlaşılıyor ki, Fransızlar tarafından ağır bir yenilgiye uğratıldıktan sonra özellikle Cezayirli korsanlar derin bir infial içine girmişler ve Fransızların baş düşmanı olmuşlardır. Bundan böyle Cezayirli Fransızlara karşı amansız bir mücadeleye girmişler ve onların rastlandığı yerde öldürülmesi için ant etmiş oldukları tahmin edilmektedir.

Yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı Cezayirlilerin esas amacı İzmir'de yaşayan diğer koloniler içinde yalnızca Fransızları tehdit etmektir. İzmir'deki İngiliz ve Hollandalı tüccar yukarıda sözü edilen meseleyle ilgilenmek veya müdahale etmekten çekiniyorlardı⁵. Bu durum karşısında yalnız hareket etmek mecburiyetinde kalan İzmir'in Fransız konsolosu, vakit kaybetmeden iki Fransız tüccarını iki tercümanla birlikte İzmir Kadı'sına gönderip Cezayirli korsanların Fransızlara karşı giriştikleri faaliyetlerden dolayı şikâyet etti. Anlaşıldığına göre, Kadı Fransız konsolosuna yalumsuz cevap vermiş ya da konuya müdahale etmekten kaçınmıştır. Bu durum karşısında Kadı'nın olaylara doğrudan müdahale etmekten çekindiğini anlayan Fransız konsolosu Yeni Kale'nin askerî komutanına müracaat etmek durumunda kalmıştır⁶. Anla-

4 C. de la Ronciere, *Histoire de la Harina Française*, Paris 1934, C. V, s. 714-30, alıntı yapılan eser, W. H. Lewis, *Levantine Adventurer: The Travels and Mission of the Chevalier d'Arvi eux, 1653-1697*, New York Harcour, Brace-World, Inc., 1693, s. 213-15.

5 Du Mont, *a.g.e.*, s. 355. Ayrıca yazar s. 358'de Kuzey Afrikalıların sayısını kabaca 3-400 kişi olarak verir.

6 Sancakburnu Kalesi 1688 depreminde tamamen harap olmuş daha sonra restore edildikten sonra buraya Yeni Kale adı verilmiştir.

şıldığına göre, adı geçen kale komutanı aracılığı ile durumun ciddiyeti İstanbul'daki hükümete izah edilmiş, ayrıca komutan bu Afrikalı korsanları kontrol altına almak için gerekli olan bir emir-nameyi resmen talep etmiştir. Padişah emri İzmir'e gelinceye kadar geçen zaman süresi içinde, İzmir'deki Fransızları üç hafta boyunca rahatsız etmeye devam etmişlerdir⁷.

İstanbul'dan gelen padişah hükmü, Kuzey Afrikalı korsanlar kontrol altına alınıncaya kadar geçici olarak bütün dükkânların kapatılmasını ve tüm ticari faaliyetlerin durdurulmasını İzmir Kadı'sına emretmiştir. Alınan bütün tedbirlere ve edilen nasihatlere rağmen korsanlar İzmir ve yakın çevredeki Fransızları tehdit etmeye devam etmişlerdir. Adı geçen korsanlar, daha da ileriye giderek İzmir'deki Fransız konsolosluğunu kundaklamaya cesaret etmişler fakat 15-20 kadar Yeniçeri gurubu tarafından engellenmişlerdir. En sonunda, Osmanlı deniz kuvvetlerinin komutanı olan Kaptan Paşa İzmir'e gelmiş ve duruma kesin olarak hâkim olmuştur⁸. Kaptan Paşa'nın bütün yetkisi ve emrindeki kuvvetleri kullanarak olayları yatıştırmak için gayret sarf etmesine rağmen, Kuzey Afrikalı korsanların Frenklere özellikle Fransızlara karşı olan düşmanca tavırlarına son vermek mümkün olamamıştır. Bir sonraki yılın (1693) Nisan ayında, bu defa korsanlar değişik bir gurubu yani İngiliz kolonisini hedef almışlardır. Çeşitli sebeplerden dolayı Sakız adasında bulunan bu korsanlar, daha da ileri giderek İngiliz tüccar gemilerini durdurmuş, bazı İngilizleri yaralamış ve bazılarını da öldürmekten çekinmemişlerdir. Bu duruma karşı kesin tavır alan Osmanlı devleti yöneticileri tarafından derhal harekete geçilmiş, Kaptan-ı Derya Yusuf Paşa'ya⁹, İzmir ve Sakız Kadı'larına ve İzmir civarında bulunan kale dizdarlarına¹⁰ Padişah hükümleri gönderilerek Kuzey Afrikalı korsanların bu tür faaliyetlerini kesinlikle menetmeleri emredilmiştir.

7 Du Mont, *a.g.e.*, s. 356.

8 *Ay. es.*, s. 357.

9 Palabıyık Yusuf Paşa (1692-93). İ. H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Basımevi, İstanbul 1961, III, s. 560-63.

10 Public Record Office State Papers, London, 105/334. Miscellaneous Registers, 1675-1702. (Bundan sonra kıs. P.R.O. S.P.), s. 17, Nisan 1693.

Burada belirtilmesi gereken diğer bir husus da Akdeniz bölgesinde korsanlık faaliyetlerinde bulunanlar yalnızca Cezayirli veya diğer Kuzey Afrikalı korsanlar değildi. Şurası da bir gerçektir ki Akdeniz'de korsanlık faaliyetlerinde bulunan diğer guruplar da vardı. Bunlar, her zaman Fransa'nın hizmetinde bulunan Malta korsanlarına ek olarak İspanyol, Rum, Arnavut ve diğer değişik Hıristiyan korsanlardır¹¹. Bu korsan guruplarının Ege Denizi'ndeki barınma ve sığınma yerleri genellikle Midilli, Cerigo (Çuha) ve İyon adalarıdır. Venedik, İngiltere ve daha sonra da Rusya, özellikle Rum korsanlarını kendi siyasî emelleri doğrultusunda kullanmışlar ve onların kendi bayrakları altında seyrü sefer yapmalarına izin vermişlerdir¹².

III — Venedikliler

Osmanlı İmparatorluğu ile «Mukaddes İttifak» (*Sagra Liga*) arasındaki büyük harpte (1683-99) İzmir Venedik donanmasının saldırısına uğrayıp harap olmuştur. Habsburg âilesi yönetimindeki Avusturya İmparatorluğunun 1684'de oluşturduğu, ve içinde temel bir güç olarak etkin bir siyaset izlediği «Mukaddes İttifak» safında bir müttefik olarak savaşan Venedik, 1694 yılında Osmanlı İmparatorluğuna karşı cesaretli bir girişimde bulunmuştur. Venedik donanmasının gerçekleştirdiği bu hareketin en önemli hedefini Osmanlıların yönetiminde bulunan Sakız adası oluşturmakta idi. Venedikliler, Osmanlı kontrolü altındaki bu önemli adayı ellerine geçirmeyi planlamışlar ve burasını Ege Denizi'ndeki önemli stratejik konumundan ötürü kendi askerî amaçları doğrultusunda kullanmak istemişlerdir. Sonuç olarak da, bu adanın etkin coğrafik konumundan dolayı, Akdeniz'den geçen ana ticaret yollarının kont-

11 Nicholas G. Svoronos, *Le Commerce de Salonique au XVIIIe Siècle*, Presses Universitaires de France, Paris 1956, s. 125-27.

12 *Ay. es.*, s. 128; İ. Hakkı Uzuncarsılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 1956, IV/1, s. 101. Yazar 1711'de özel bir korsanlık hareketi olarak bir Osmanlı gemisinin Akdeniz'de bir Venedik gemisi tarafından zapt edildiğinden söz eder. Yazar, Akdeniz'de faaliyet gösteren Venedik gemilerinin fırsat buldukça Osmanlı gemilerini ele geçirdiğini ileri sürer.

rolünü ellerine geçirmek istemişlerdir¹³. Hiç şüphe yoktur ki Venediklerin Sakız adasını ele geçirme girişimlerindeki temel amacı, Levant'ta kaybetmekte oldukları etkin ticarî pozisyonlarını tekrar elde etmek olarak özetlenebilir¹⁴. Bu girişimlerini başarı ile gerçekleştirdikleri ve bu Osmanlı adasını ele geçirip barış görüşmelerine kadar ellerinde tuttıkları takdirde, bu görüşmelerde fevkalade pazarlık gücüne sahip olacaklarını ve daha uygun ticarî haklar elde edeceklerini düşünüyorlardı.

Venedik donanması Sakız adasını 1694'de istilâ etmiştir¹⁵. 21 Eylül 1694 tarihinde Sakız'ı ele geçirmiş olan Venedik filosu, Osmanlı donanmasını İzmir Körfezi'nin orta kısımlarına kadar takip etmiş ancak körfezin en dar yerinde daha önce Osmanlı devleti tarafından yaptırılmış olan kalenin (Yeni Kale) güçlü topları sayesinde İzmir şehrinin önlerine kadar gitmesi önlenmiştir¹⁶. Venedik harp filosunun İzmir körfez sularında böylesine serbestçe yelken açıp ilerlemesi, İzmir şehrinde büyük bir korku, hatta panik yaratmıştı. Bu durum üzerine şehrin Osmanlı yöneticileri Venedik tehdidine karşı İzmir'de savunma hazırlıklarına bile girişmişlerdi¹⁷. İzmir'de ticaret sebebiyle yerleşmiş olan Fransız, İngiliz ve Hollandalı tüccar kolonileri, Türklerden daha fazla endişelenmiş hatta korkuya kapılmıştır. Venedik filosunun komutanı olan Senyör Antonio Zeno körfez içlerine doğru donanmasıyla ilerlerken «Mukaddes İttifak»ın dışında bulunan İzmir'de yaşayan Avrupalı koloni-

13 Philip P. Argenti, *The Occupation of Chios by the Venetians, (1694)*, London, John Lane, The Bodley Head Ltd., 1935, Giriş, s. 1. Yazar, şöyle bir ifade kullanır : «...Sakız adası Venediklilerin elinde olmasından dolayı, bu durum Doğu Akdeniz bölgesinde (Levent) gelişmiş olan 17 liman ile Osmanlı başkenti arasındaki ticareti ve mal akışını engellemektedir. Hatta İstanbul'daki Türklerin günlük yaşamları için gerekli olan muayyen malların sıkıntısı hissedilmeye başlamıştır. Bkz. Doc. 27, s. 97.

14 P. P. Argenti, *a.g.e.*, s. xi. Onun ifadesi şöyledir : «...bu stratejik adaya saldırmanın amacı, Levant'taki Venedik devletinin hâkimiyet sınırlarını genişletmek ve Osmanlı devletine çok ağır darbe vurmak, mümkün olursa onu yok etmeye çalışmaktır.»

15 Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1928, II, s. 787-89; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 1948, s. 497.

16 P. P. Argenti, *a.g.e.*, s. XII.

17 Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, *a.g.e.*, s. 790.

lerle irtibat kurmaya ve hareketiyle ilgili bilgi vermeye dahi gerek duymamıştı¹⁸.

Bu durum üzerine Fransız, İngiliz ve Hollanda konsoloslukları, ticaret mallarının ve kendi ticaret faaliyetlerinin büyük ölçüde zarar görmesinden hatta şehirde yaşayan kendi milletlerinden olan tüccarın can güvenliklerinin sağlanıp sağlanamayacağı konusunda kuşkuya düşmüşlerdir¹⁹. Bunun yanında, İzmir şehrine karşı yapılacak Venedik donanmasının saldırısı gerçekleştirildiği takdirde şehrin Türk ve Müslüman halkının, bu durumdan dolayı, Avrupalı tüccara karşı kesin tavır alacağı, hatta daha da ileri giderek mallarını çalacaklarından, ev ve iş merkezlerini yağmalayıp sonra da yakacaklarından, bununla da kalmayarak yabancıların hayatlarına kastedeceklerinden kuşku duymaya başladılar²⁰. Nihayet durumu ve çıkması muhtemel vahim hadiseleri göz önünde tutan bu üç konsolos, aralarında iş birliği yaparak, İzmir'deki çıkarlarını korumak için harekete geçmeye karar verdiler. Birlikte hareket eden konsoloslar, filo kaptanı Senyör Antonio Zeno ile müzakere edilerek İzmir şehri üzerine saldırı yapılmaması konusunda garanti aldılar²¹. Bu talebin «büyük bir miktar para» ile yapılmış olduğu tahmin edilmektedir²². Sonuçta, İzmir konsoloslarının oluşturduğu birliğin ileri sürdüğü talepleri mantıklı bulup olumlu karşılayan Venedik Amiralisi Zeno, İzmir körfezinin sularından çekilerek Sakız adasına gitmeye karar vermiştir²³. Özellikle, Fransız konsolosu ile konuştuktan sonra yapılan taleplere olumlu cevap verdiği anlaşılan Amiral Zeno, «İzmir konsoloslarının krallarına kar-

18 P. P. Argenti, *ay.yer.*

19 F. V. J. Arundell, *Discoveries in Asia Minor*, Richard Bentley, London 1834, II, s. 392.

20 Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, *Ay.yer.*

21 P.P. Argenti Count della Sirena'yı eserinde zikreder, *a.g.e.*, s. XIII. Archivio di stato, Venezia, Avogaria di Commun, Miscellanea, Penale. Busta 351, fascicolo 5, carte 26, verso 30.

22 *Ay. yer.*

23 P.P. Argenti, *Ay. yer.*, dip not 3; Silahdar, *a.g.e.*, s. 791. Yazar, Venedik filosunun İzmir Körfezi'nden ayrılma tarihi olarak 4 Safer 1106/23 Eylül 1694 tarihini verir. O, ayrıca Venedik filosunun Körfezde 12 gün kaldığını ifade eder.

şı büyük saygı duyduğundan»²⁴ emin olmalarını isteyerek, saldırı yapılmayacağına dair onlara teminat vermiştir. Gerçekten Amiral Zeno'nun İzmir Körfezinin en stratejik yerindeki Sancak Kalesi'nin topraklarının gücünü ve Avrupadaki siyasi durumu göz önüne almış olduğunu tahmin etmek güç değildir. Ayrıca, Venedik devleti ile dostane ilişkileri bulunmayan Avrupa'nın bu üç güçlü devletinin temsilcileri olan konsolosların güç birliği yapmalarının Venedik amiralini çok etkilemiş olduğu da muhakkak görünmektedir. Bu hadiseler ek olarak bakıldığında Amiral Zeno komutasındaki gemilerin İzmir'e karşı bir saldırıyı uygulamaya koyacak derecede hazırlık yapmadıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca, Venedik filosuyla birlikte ek kuvvet olarak gelen Malta kuvvetlerinin komutanı emrindeki gemileri çekerek İtalya'daki üssüne dönme talebinde bulunduğunu da bilinmektedir²⁵.

1694 yılında Venedikliler tarafından işgal edilmiş olan Sakız adası, Osmanlı Kaptan-ı Deryası Mezemorta Hüseyin Paşa'nın takip etmiş olduğu enerjik bir politika sayesinde bir yıl sonra yani 1695'te tekrar Osmanlı hakimiyetine geçerek Venedik üstünlüğüne son verilmiştir.

IV — İzmir'in İçinde ve Çevresindeki Eşkiyalar

Karlofça Antlaşması Venedik tehlikesine kesin bir son vermiştir. Bir tarafta Osmanlı İmparatorluğu diğer yanda Avusturya, Venedik, Polonya ve Rusya'nın mücadele ettiği «Mukaddes İttifak»-la 1699'da Antlaşma imzalandıktan sonra Osmanlı İmparatorluğu kendi iç bünyesinde olan problemlerle uğraşma konusunda serbest kalmıştır. II. Mustafa (1695-1703), Batı Anadolu kıyılarını yaptıkları saldırılardan berteraf etmek ve bu bölgeden kendi gemilerine tayfa toplamalarına engel olmak amacıyla Kuzey Afrikalı korsanlara karşı harekete geçerek katı bir siyaset izlemiştir²⁶.

24 Hollanda konsolosu, İzmir konsoloslarının oluşturduğu «güç ittifakının» Türkler tarafından planlandığını, hatta Kadı'nın ittifakın oluşmasında baş rolü oynadığını ileri sürmektedir. P. P. Argenti, *Ay. yer.*, Doc. 69, (s. 259).

25 P. P. Argenti, *Ay. yer.*

26 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 4-5. Ramazan 1112/Şubat 1701.

1701 de çıkarılan bir padişah hükmüyle Kuzey Afrikalıların Batı Anadolu kıyılarında faaliyet göstermeleri, özellikle kendi gemilerinde kullanmak üzere asker veya tayfa toplamaları kesinlikle yasaklanmıştır. Öyle anlaşılıyor ki Osmanlı devletinin mahalli yöneticileri kısa bir süre için de olsa, bu hükmün gereğini yerine getirmiş Kuzey Afrikalı korsanların adı geçen bölgedeki faaliyetlerine son vermişti²⁷. Bununla beraber, 1732 yılının sonlarına doğru, Osmanlı hükümeti Cezayirîilerin Batı Anadolu'dan asker alma ve ihtiyaç duydukları malzemeleri toplamalarına yeniden izin vermiştir²⁸. Daha önceki döneme kıyasla (1695-1703) Cezayirîilere karşı uygulanan siyasetteki bu değişiklik ve yumuşamanın temel sebebi kesin olarak henüz bilinmemektedir. Osmanlı yönetimi altındaki Batı Anadolu bölgesinden toplanan erkekler, Cezayirli korsanların gemilerinde tayfa olarak kullanılmıştır. Böylece, Cezayirli ve diğer Kuzey Afrikalı korsanlar gemilerinde tayfa veya savaşçı olarak kullanacakları insan kaynağını Batı Anadolu'dan, eskiden olduğu gibi, büyük bir serbestiyet içinde temin etmeye devam ettiler.

Osmanlı devletinin izni ve kontrolü çerçevesi içinde devam eden bu durum, Batı Avrupalı tüccar kolonilerinin artık saldırılardan ve taciz edilmekten kurtulup güvenlik içinde yaşayacakları anlamına gelmiyordu. Bölgesel kanun dışı guruplar ve haydutlar Batılı ticaret erbabının hem canları hem de mallarına karşı büyük bir tehlike oluşturmalarına rağmen aynı bölgenin mahalli Osmanlı yetkilileri adı geçen guruplara karşı genellikle harekete geçip onları bastırmakta başarısız oluyorlardı.

Yabancı konsolosların ve tüccarın sayfiye evlerinin bulunduğu, İzmir'in yakınında bir köy olan Buca'da yaşayan iş adamları ve tüccar, mahalli eşkiya guruplarının kötü niyetli faaliyetlerine karşı güven içinde değillerdi. Bazen bu eşkiya gurupları Buca'ya saldırı düzenleyip orada bulunan yabancıların evlerine ve mallarına büyük zarar veriyorlardı. İzmir Kadı'sına gönderilen bir resmî Osman-

27 *Ay. yer.*

28 İstanbul Başbakanlık Arşivi. *Mühimme Defteri* (Kıs. İ. B. A. M. D.), 139, s. 21, Zikredilen yer İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, T. T. K. yay. Ankara 1954, III/2, s. 305.

lı belgesine göre²⁹ bir eşkiya gurubu 11 Mart 1707 günü Buca'ya saldırmış, Fransız konsolosuna ait evi yakmakla yetinmeyerek Hollanda konsolosunun hizmetkârını da kaçırmışlardır. Bu olay üzerine Fransız, İngiliz, Hollanda ve Venedik konsolosları olayı protesto etmek için kendilerini temsilen tercümanlarını İzmir Kadı'sına göndermişlerdir. Bunun üzerine harekete geçen yetkililer haydutları İzmir'de yakalayıp hapse koymuşlardır. Öyle anlaşılıyor ki, İzmir'in Osmanlı yöneticileri Buca'da yaşayan yabancılar için yeterli ve etkin emniyet önlemleri almakta yetersiz kalmışlardır. Bu durum üzerine çaresiz kalan Avrupalı tüccarın güvenlik tedbirlerini bizzat kendileri almak zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır.

Diğer yandan, özellikle yabancılarla tasallutta bulunan eşkiya gruplarının, İzmir'in bazı ileri gelenleri tarafından korunduğu hususunun kesinlik kazanmış olduğu anlaşılmıştır. Durumun gerçekten böyle olduğu İzmir'de düzen ve nizami sağladığı anlaşılan Burhan Ağa'nın 1720'de İzmir'den ayrılmasından sonra açıkça ortaya çıkmıştır³⁰.

İngiliz tüccarı yanı sıra, hiç şüphesiz, İzmir ve yakın çevresinde yaşayan diğer Avrupalılar da İngiliz belgelerinde *Rogues* olarak tanımlanan ve esas olarak serserilerden oluşan bir çete tarafından eziyet görmekteydiler. İzmir şehrinin bazı ileri gelenleri tarafından korunduğu ve onları kontrol altında tutma konusunda isteksiz davranıldığından dolayı bu grup kısa zamanda güçlenmiştir³¹. Sonuç olarak bu cani grubu sadece İzmir şehrinde değil aynı zamanda kırsal alanda Avrupalılara karşı kanun dışı faaliyetlerine devam ediyorlardı. 2 Temmuz 1720 tarihinde Fransız konsoloslugu koruması altında bulunan Abyo oğlu ve Yusuf Sercis oğlu adlarındaki iki Ermeni tüccarı, yanlarında âile fertleri ve bir Türk arkadaşları olduğu halde adı geçen grup tarafından dağa kaldırılmışlardır. Bu çete «kurtuluş akçesi» olarak 2300 dolar talep etmişlerdir³². Kaynaklar bu konuda yeterli bilgi vermedikleri için bu olayın nasıl sonuçlandığı bilinmemektedir.

29 I. B. A. M. D. III, Nisan 1708.

30 P. R. O. S. P. 105/335, s. 190. İzmir Konsolosu John Cooke ve İngiliz kolonisinden İstanbul'daki İngiltere elçisine yazılmış 8 Temmuz 1720 tarihli mektup.

31 Ay. yer.

32 Ay. yer.

1719 ve 1720 yıllarında İngiliz ve yabancı tüccar gurupları aynı eşkiya çetesi tarafından değişik zamanlarda tehdit edilmişlerdir. İzmir'de zayıf bir yöntemin yanısıra güçlü bir askeri birliğin olmaması kanun dışı grupların yabancı ticaret erbabı için problem olarak devam etmesine sebep olmuştur. Bu yüzden, İngiliz konsolosu bağlı olduğu İstanbul'daki elçisine yazdığı bir mektupta mümkün olan en kısa zamanda İzmir'in yönetiminde bir değişiklik yapılmasını talep etmiştir³³. İzmir'deki diğer yabancı gruplar da kendi konsolosları vasıtasıyla aynı teklifi yapmaktan geri kalmamışlardır. Yabancı konsoloslar Kütahya, Konya ve Güzelhisar (Manisa) paşalarının (yönetici) Anadolu'daki diğer kanun dışı faaliyetleri aralarında müzakere etmek amacıyla Manisa'da toplandıkları zaman, temsilcileri olarak kendi sorunlarını dile getirmesi için bir yeriçeriye toplantı yerine gönderdikleri kayıtlarda geçmektedir. Yabancı konsoloslar İzmir'de ve civarında faaliyet gösteren yukarıda adı geçen serseri çete grubunun insafına terk edildiklerinden, çektikleri güçlüklerden ve yetersiz İzmir yöneticilerinin yabancı tüccara karşı gösterdikleri ilgisizlikten yakındılar. Aynı zamanda onlar, Kiraki Ali adında nüfuzlu birisinin serseri çetesini koruyanların başında geldiğini dile getirdiler³⁴. İzmir'i olduğu kadar, burada yaşayan yabancı kolonileri tehdit edenlerin başında, şehir içinde ve çevresinde merkezi hükümet tarafından görevlendirilmiş olan Osmanlı askeri birliklerinin geldiğini tahmin etmek mümkündür. Gerçekten, İzmir ve çevresindeki kanunsuz hareketlerden söz eden kaynaklar yukarıda sözü edilen gruplardan başka bir gruptan bahsetmemektedir.

İzmir'in İngiliz tüccarı tarafından İstanbul'daki İngiliz elçisine gönderilmiş olan 1732 tarihli diğer bir rapor mevcuttur. Bu doküman, İzmir'de yaşayan Avrupalı tüccarı tehdit eden câni bir grup olarak karşımıza çıkan *Zantiotes*³⁵ (Zanta adalılar)'ın varlığından

33 P. R. O. S. P. 105/335 s. 193. 9 Mart 1721 tarihli mektup.

34 *Ay. yer.*

35 *Zantiotes* (Zantahılar) Ege Denizinde Peloponnes yarımadasının batısında bulunan Zante (Xanta) adasından olanlara verilen addır. Svoronos'un *a.g.e.*, s. 128'de kullandığı 7 Ocak 1726 tarihli bir dokümana göre Zantahılar Venedik uyruklu idi. Bu durum belgede aynen şöyle geçer : «Les bandits de Zante sujets de la République de Venise continuent leurs ravages.» Lâkin, Rumca konuşan eşkiyanın İzmir'de yalnız başlarına hareket ettiğine inanmak zordur.

bahsetmektedir³⁶. Öyle anlaşılıyor ki bu grup *Rogues* (Serseri Çetes) gibi, serbestçe ve aleni olarak yabancı kolonileri sürekli tehdit ediyorlardı. Kanun dışı faaliyet gösteren bu grup, Bornova köyünün yakınlarında bulunan yabancı tüccarın evlerine tasallutta bulunuyor, onların hânelerini ateşe veriyor ve hatta hiç çekinmeden yabancı uyrukluları yani Frenkleri sokaklarda acımasızca öldürme cesaretini gösteriyorlardı³⁷. Bu ve buna benzer kanun dışı hareketler mahallî yönetim görevlilerince kontrol altına alınmadığı için İzmir'de bulunan yabancı grupların can güvenliğinden söz etmek mümkün değildir. Ancak, yukarıda bahsettiğimiz kayda geçmiş münferit olaylardan da anlaşılacağı gibi, Osmanlı merkezî hükümetinin kanun dışı hareket eden bu grupları zapt ve rapt altına almak için gerekli tedbirleri almış olduğunu varsaysak bile, başarılı olmadığı ortadadır. Kaynaklar bu konuda yeterli ve açıklayıcı bilgi vermemekte hatta sessiz kalmaktadırlar. Biz belgelerde geçen bu olayları yalnızca İzmir'in yabancı konsoloslarının İstanbul'daki elçilerine yazdıkları raporlardan öğrenebilmekteyiz. Herşeye rağmen, bu yabancı tüccar, Osmanlı İmparatorluğu topraklarına Osmanlı devletinin izni ile gelip yerleşerek ticaret yaptıkları için, merkezî hükümetin bu konuda özellikle İzmir ve civarında daha titiz davrandıklarını tahmin edebiliriz. Daha önce de zikrettiğimiz gibi Osmanlı hükümetinin burada yaşayan yabancı tüccarın emniyeti ve özellikle İzmir üzerinden geçmekte olan yoğun serbest ticaretin devam etmesini her zaman isteyip destekledikleri de bir gerçektir.

V — Sarıbeyoğlu Mustafa

Yukarıda sebepleri kısaca izah edildiği gibi, şehrin zengin ticarî pozisyonundan dolayı, İzmir zaman zaman yerli ve yabancı kanun dışı grupların dikkatini üzerine çekmiştir. Sıkça olmasa da İzmir, XVIII. yüzyılın başından itibaren esasta merkezî hükümetin otoritesine karşı isyan etmiş olan Celâli benzeri ve diğer yasa dışı

Zantalı korsanların Türkçe konuşan Kuzey Afrikalı korsanlarla işbirliği yapmış ve az da olsa Türkçe bilmiş olmaları gerekir. Yahut Zantalı olarak dökümanda zikredilen grubun Zantalı oldukları zannedilen ve Zante adasında üslenmiş Afrikalı korsanlar olması muhtemeldir.

36 P. R. O. S. P. 105/336, s. II, Nisan 1732.

37 P. R. O. S. P. 105/336, s. 23, 26 Mayıs 1733.

grupların saldırısına hedef teşkil etmiştir³⁸. Bu yasa dışı hareket eden guruplardan birisi de 1735 yılından 1739'a kadar olan süre içinde Batı Anadolu'da etkin bir güç haline gelmiştir. Batılı kaynakların Soley Bey olarak tanımladığı Sarıbey oğlu Mustafa³⁹ merkeze karşı baş kaldırmış büyükçe bir silahlı gurubun lideri idi. Onun faaliyetlerinin merkez üssü Denizli'nin Honaz köyü idi. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Batı Anadolu'da isyan etmiş ve organize kuvvetleriyle devleti bir hayli uğraştırmış olan Sarıbeyoğlu, Mersin'den Bahkesir'e ve Aydın'dan Alâşehir'e kadar olan geniş bir bölgeyi tehdit ediyordu⁴⁰. Şüphesiz o, Osmanlı devlet otoritesine karşı dört yıl süren isyanın lideri olarak zikredilen bölgedeki devletin idaresini olumsuz yönde etkilemiş, ticaret yollarını kontrolü altında tutmuş ve ticareti de büyük ölçüde baltalamıştır. Emrindeki kuvvetlerle Batı Anadolu'da faaliyet gösteren Sarıbeyoğlu, yalnızca bu bölgede yaşayan nüfusa karşı büyük bir tehlike oluşturmamış, aynı zamanda İzmir'e gitmekte olan Tokat dahil birçok ticaret kervanlarını soymuştur⁴¹. O, kendi faaliyet bölgesinde bulunan ve gayri memnun olan sivil halktan topladığı insanları eğitmek suretiyle emrinde eğitilmiş bir ordu teşkil ederek kendisini ortadan kaldırmak amacıyla üzerine gönderilen Osmanlı askeri birliklerini mağlup etmeyi başarmıştır.

Osmanlı hükümeti 1736 yılında, Avusturya'ya karşı açılmış olan harbe (1736-39) kendi kuvvetleriyle birlikte Osmanlı ordusuna katılması şartıyla Sarıbeyoğlu Mustafa'yı affetti. Devletin bu çağrısını siyasî bir hile olarak değerlendiren Sarıbeyoğlu, davete icâbet etmeyerek Batı Anadolu'da faaliyetlerine devam etmiştir⁴².

38 XVIII. yüzyılda Celâli'lerle ilgili bilgi için bkz. Mustafa Akdağ, «Celâli İsyanlarının Başlaması» *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* (Kıs. D. T. C. F. D.), IV/1, Ankara, Kasım-Aralık 1945, s. 23-50; Mustafa Akdağ, «Celâli Fetretî» *D. T. C. F. D.*, XVI/1-2, Mart-Haziran 1958, s. 53-107.

39 Bkz. Necmi Ülker, *Sarıbeyoğlu Mustafa ve Faaliyetleri*, 1735-1739, İstanbul Üniversitesi, Tarih Bölümü, 1964 basılmamış lisans tezi.

40 Çağatay Uluçay, *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhanda Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1955, s. 88.

41 İ. B. A. M. D., 104, Haziran 1735. Bu belge Ç. Uluçay, *a.g.e.*, s. 149-52. Bu belgede şöyle bir ifade vardır : «...Salmcak Köprüsü nam mahalde Tokat karbanının vesair ebna-i sebile dahi isal-i hasaret ve Alâşehir yanına gittü-günü...»

42 İ. B. A. M. D., 142, s. 151, Ocak 1736. Bu belge Ç. Uluçay, *a.g.e.*, s. 164-65 de yayınlandı.

Zengin ve faal bir ticaret merkezi olarak İzmir Sarıbeyoğlu'na cazip gelmiştir. Bunun için o, 1736 yılında İzmir'i talan etmekle tehdit etti. Sarıbeyoğlu'na karşı şehrin savunmasının etkili bir şekilde yapılabilmesi amacıyla Osmanlı yetkilileri hemen harekete geçmişlerdir. Yaklaşık 150.000 guruş veya dolar değerindeki otuz kese para şehrin kara tarafındaki bir surun yapılmasını finanse etmek için toplanmıştır. Yapımının gerçekleştirildiği bilinen bu sur, daha sonra «Sarıbeyoğlu Duvarı» olarak anılacaktır. Ayrıca savunma faaliyetlerine katılan yabancı tüccar ve konsoloslar da aralarında topladıkları para ile şehre muhkem kapılar inşa edip üzerlerine şehrin savunması için toplar yerleştirdiler⁴³. Sarıbeyoğlu ve emrindeki isyancı grubu, esas olarak Anadolu ve İran'dan bu şehre gelen kervan yollarını keserek İzmir'in uluslararası ticaretini tehdit ediyordu.

Esas itibariyle Osmanlı devleti kervanla yapılan ticaretin devamlı olarak akışının sağlanması kadar Batı Anadolu'nun güvenliğinin temin edilmesi hususunda gücü yettiği kadar titiz davranıyordu. Sarıbeyoğlu isyanının bastırılması için merkezî hükümet tarafından bir paşa 1737 yılında tayin edilmiş ve Batı Anadolu'da görev yapan Osmanlı yöneticilerine konuyla ilgili gerekli önlemlerin alınmasına dair bir emir gönderilmiştir⁴⁴. Canik muhassılı Ömer Paşa bu isyanı bastırmak için görevlendirilmiş ve Batı Anadolu'ya hareket etmeden önce Tokat ve Bolu arasındaki bölgede bulunan bütün eşkiyaların hakkından gelmesi emredilmiştir⁴⁵.

Osmanlı İmparatorluğu Avusturya ve Rusya'ya karşı iki ayrı cephede mücadele içinde olmasına rağmen, Osmanlı hükümeti devamlı genişlemekte olan Sarıbeyoğlu'nun tehlikeli boyutlara varmış bulunan isyanına karşı etkin askerî faaliyetlerde bulunarak

43 Richard Pococke, *A Description of the East*, London MDCCXLV, II, 38; F. V. J. Arundell, *Discoveries in Asia Minor*, Richard Bentley London 1834, II, 400.

44 İ. B. A. M. D. 45, s. 110, 1737; Ç. Uluçay, *a.g.e.*, 170-1. Bu doküman Manisa, Saruhan, Mentеше, Sığla, Kütahya, Canik, Teke, Hamid, Aydın, İzmir'de bulunan Osmanlı yetkililerine gönderilmiştir.

45 İ. B. A. Cevdet Tasnifi-Dahiliye, no. 11307, 1738. Bu dökümandaki ifade şöyledir : «Tokattan Boluya gelince otuz kadar kutta-i tarik eşkiyası kat-ı tarık ve ebnâ-i sebîl vesair al-Allaha isâl-i muzir üzere olduğu...»

Tokat-Bolu-İzmir kervan yolunun açık tutulması hususunda hassas davranmıştır. Osmanlı devleti için önemli olan konu, savaş zamanında dahi Anadolu'nun sulh ve sükûnetinin sağlanması olduğu kadar kervan yollarının sürekli olarak açık tutulması keyfiyetidir.

Devlet tarafından alınan tüm tedbir ve karşı askerî faaliyetlere rağmen, isyanı bastırılmayan Sarıbeyoğlu Mustafa Batı Anadolu'daki merkezî hükümetin zaafından yararlanarak 1738 Martında İzmir üzerine yürümeye karar verdi. Önceleri o, kuvvetleriyle Alaşehir önünde görüldü ve hatta İzmir'e giden yol üzerinde bulunan Kasaba (Turgutlu)'ya karşı yürümeye kararlı olduğunu göstermek istedi⁴⁶. Gelişmekte ve İzmir üzerine gelmekte olan bu ciddi tehlikeye karşı direnmek için şehrin ileri gelenleri, şehirdeki yabancı kolonilerden, daha önce de yapıldığı gibi, yardım istemelerine rağmen, Avrupalılar bu meseleye karışmak istemediler. Onların Osmanlı şehir yetkililerinin isteklerine karşı verdiği cevap şöyledir : «Frenk milletleri buraya (İzmir'e) padişahın izinleriyle yerleşmişlerdir. Bu işe karışmamak bizim için en akıllı ve en uygun yol olacaktır.»⁴⁷ Oysaki bir önceki olayda (1736) aynı yabancı koloniler tam aksi bir tutum içinde olup Osmanlı yetkilileriyle maddî ve manevî olarak işbirliği yapmışlardı. Her nedense, bu defa bilinmeyen sebeplerden ötürü daha önce kendilerine verilmiş olan ve kapitülasyonlarda belirtilmiş olan haklarını ileriye sürüp şehir yetkilileri ile işbirliği yapmayı reddetmişlerdir. Gerçekten Osmanlı devleti yukarıda sözünü ettiğimiz Osmanlı ülkesinde serbest ticaret yapma hakkını Fransız ve İngilizlere tanımıştır. Bu ayrıcalıklı Avrupa milletlerinin tüccarı Osmanlı İmparatorluğunun ticarî merkezlerinden devamlı ikamet etme hakkına da sahip bulunuyorlardı. Başlangıçta, verilmiş olan bu geniş hak ve imtiyazlar, yani kapitülasyonlar, gerçekte sınırlı ve tek taraflıdır. Osmanlı devleti bu kapitülasyonları, siyasî desteğine ihtiyaç duydukları ve ilişki kurmakta yarar gördükleri Avrupanın Hristi-

46 P. R. O. S. P. 105/336, s. 63. İngiliz milletinin 6 Mart 1738 tarihli toplantı zabtında, Sarıbeyoğlu'nun İzmir ayanı olan Hoca Haliloğlu'na Kasaba (Turgutlu) ile ilgili niyetlerini içeren bir mektup göndermiş olduğu ifade edilmektedir.

47 *Ay. yer.*

yan devletlerine ihsan etmişlerdir. Bununla beraber, Osmanlı topraklarına giriş sürekli olarak kontrol altında tutuluyor ve bunun için pasaport anlamına gelen *Aman* belgesi almamış olan yabancı uyrukluların Osmanlı ülkesine girişine izin verilmiyordu.

Diğer taraftan, yabancılar yaşadıkları «Frenk Caddesi»nde kendi güvenlikleri için gerekli önlemleri almaya karar verdiler⁴⁸. Yabancı tüccar kolonilerinin bu tür davranışlarını anlamak ve izah etmek çok zor olmakla birlikte, bir bakıma Osmanlı yetkililerinin şehri etkin bir biçimde isyancılara karşı savunmada başarılı olamayacaklarına kanaat getirmiş olmalarıyla açıklanabilir. Ayrıca yabancılar, gelmekte olan tehlike karşısında yalnız bırakılmışlar ve kendi imkânlarıyla kendilerini savunma durumunda kalmışlardır. İzmir'in doğusunda, kervan ile 12 saat mesafede bulunan Bayındır'a karşı Sarıbeyoğlu'nun yürütmesi üzerine, İzmir Kadı'sı ve âyanları alarma geçmiş ve isyancı grubun en azından şehre yaklaşmasını veya girmesini önlemek amacıyla Frenk milletlerinden, biri St. Veneranda ve diğeri de Dalyan'da hazır olmak üzere iki gemiyi hazır tutmaları için ricada bulunmuşlardır⁴⁹.

İzmir İngiliz konsolosunun İstanbul'daki elçisine gönderdiği 23 Mart 1738 tarihli rapor⁵⁰, Sarıbeyoğlu İzmir önünde kuvvetleriyle birlikte görüldüğü zaman, 15-18 Mart tarihleri arasında şehirde neler olduğuna dair bilgi vermektedir. Konsolos raporunda İzmir'de yaşamakta olan Avrupalıların hepsi âileleriyle ve değerli eşyalarıyla birlikte İzmir limanında demirli bulunan kendi gemilerine sığındıklarından söz eder. Sarıbeyoğlu'nun gerçek amacı tam olarak bilinmemekle birlikte, onun şehir yöneticilerine gönderdiği ulak «Sarıbeyoğlu ve onun kuvvetleri İzmir'de bazı işlerini halletmek için geldiğini ve şehrin en uygun yerinde kendisini ve adamlarını misafir etmek için bir yer hazırlamalarını arzu ettiği» haberini getirir⁵¹. Bu sıralarda şehrin cadde ve sokakları tahkim edilmiş ve şehrin güvenliğinden sorumlu olan Voyvoda da isyancılardan gelecek muhtemel bir saldırıya karşı şehir halkını silâhlendirmiştir. Bu arada Sarıbeyoğlu'nun temsilcileri ve bu olayda önemli bir görevi

48 *Ay. yer.*

49 *Ay. yer.*, 14 Mart 1738 tarihli toplantı.

50 F. R. O. S. P. 105/336, s. 63-4.

51 *Ay. yer.*

üstlenen *âyan'lar* dahil şehrin yöneticileri arasındaki görüşmeler bir antlaşma ile sona ermiş ve «yaptıkları yürüyüş masrafinin bedeli olarak» Sarıbeyoğlu'na 30 kese⁵² para ödenmiştir. Bu parayı alan isyancılar, İzmir'in çevre köylerinde bulunan hemen hemen bütün Frenk evlerini yağma ettikten sonra 18 Mart 1738 tarihinde İzmir ve çevresinden uzaklaşıp gitmişlerdir. Özellikle Buca ve Bornova'da ve diğer yerlerde yaşayan yabancı tüccara karşı Sarıbeyoğlu'nun bu cüretkâr hareketi çok ilginçtir. Burada dikkati çeken husus, hiç şüphesiz, Sarıbeyoğlu'nun İzmir yetkilileriyle antlaştıktan ve istediği nakit parayı aldıktan sonra bile yabancılara saldırması keyfiyetidir. Böylece bu meşhur isyancı ve ona bağlı silâhli kuvvetlerinin İzmir ve civarında yaşayan yabancılara karşı olan acımasız tavrı veya husumet duygularının açıkça ortaya çıktığı görülmektedir.

Aynı rapor değerli bilgileri ortaya koyarken daha önce de olduğu gibi İzmir'de yapılan yönetim değişikliğinin sebebi hakkında bizi aydınlatmaktadır. İzmir'in Sarıbeyoğlu krizini yaşadığı sırada şehirde bulunan ve bir Osmanlı hükümet yetkilisi olan *Turnacıbaşı*, İzmir'deki yabancı milletlerin konsolosluklarına şu bilgiyi vermiştir : İzmir'in yönetim şekli, Sarıbeyoğlu'nun İzmir önünden ayrılmasından itibaren 25 gün içinde «Paşalık» idaresine çevrilmediği takdirde, isyancıların «mutlaka tekrar İzmir'e geri döneceği» kaçınılmaz olacaktır⁵³. Anlaşıldığına göre, bu keyfiyet, vakit kaybetmeksizin İstanbul'dan İzmir'e hemen bir Paşa'nın gönderilmesi konusunda Frenk milletlerini İzmir kadısı'yla müzâkere yapmaya zorlamıştır. Aynı zamanda yabancı milletler İstanbul'daki kendi elçiliklerine müracaat ederek İzmir ve çevresinin güvenliğinin sağlanması için İzmir'de *kadılık* yerine bir *paşalık* yönetiminin süratle sağlanmasını talep etmişlerdir.

İngiliz milleti dilekçelerinde şu ifadeleri kullanmışlardır : «Yalvarıyoruz o (paşa) teftişçi olabilir... gelecekte güvenliğimizi sağlamak ve hâli hazırdaki tehditlerden kurtulmanın tek yolu olacaktır...»⁵⁴

52 XVIII. yüzyılın ilk yarısında (1720) 1 Kese 1000 akçe olarak hesaplanırdı. A. Z. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, Milli Eğitim Bakanlığı yay., İstanbul 1953, s. 249.

53 *Ay. yer.*

54 *Ay. yer.*

Bununla birlikte, İzmir yönetimindeki bu değişikliğin yapılması ricasının sonucu veya *paşalık* idaresinin uygulanıp uygulanmadığı hakkında herhangi bir bilgi ortaya çıkmış değildir. Bu konuda bilinen odur ki İzmir'deki yabancı milletler Frenk Caddesi'nin güvenliği için dört adet muhkem kapı inşa edilmesini karar altına almışlar ve bu proje tamamen yabancı tüccar grupları tarafından finanse edilmiştir⁵⁵. Ayrıca, yabancı koloniler adı geçen kapıların yapılması için İzmir kadısı'ndan yazılı bir belge (*hüccet*) almayı da ihmal etmemişlerdir⁵⁶. Projenin 1500 dolar tutan finansmanı İzmir'deki dört konsolosluk tarafından karşılanarak ve kapı inşaatları hiç vakit kaybedilmeksizin 1738 yılı Nisan ayının başlarında başlatılmıştır⁵⁷.

İzmir ve çevre bölgesinin isyancıların etkisi altına girmesi keyfiyeti'nin İzmir'in ticaretini olumsuz yönde etkilediği kayıtlarda rapor edilmiştir. Bir rapora göre «...sadece ticaret tümüyle durmamış, aynı zamanda şehrin kendisi büyük bir tehlike içinde bulunuyordu...»⁵⁸. Şurası muhakkaktır ki İstanbul'daki merkezî hükümet 1736-39 yılları arasında Avusturya ve Rusya'ya karşı harp içinde olup tüm dikkat ve enerjisini bu mücadeleye teksif etmişti. Batı Anadolu'da ortaya çıkan bütün bu olumsuzluklara rağmen, Sarıbeyoğlu isyanının merkezî hükümet tarafından bastırılıp bertaraf edilmesinden önce bile yani Ocak 1739'da İran ipeği İzmir'e ulaşmayı başarmıştı⁵⁹.

Nihayet, dört yıl kadar uzun bir mücadeleden sonra Osmanlı askerî kuvvetleri Sarıbeyoğlu Mustafa liderliğindeki isyanı 30 Nisan 1739'da bastırılmış ve Osmanlı hükümeti Batı Anadolu'da is-

55 P. R. O. S. P. 105/336, s. 64. İngiliz milletinin 24 Mart 1738 tarihli toplantısı; P. R. O. S. P. 105/117, 13 Mart 1738 tarihli mektup. Uygun olan ve yapılması gereken ne ise yapılması konusunda İngiliz Levant Kumpanyası İzmir'deki İngiliz milletine daima destek vermiştir.

56 P. R. O. S. P. 105/336, 30 Mart 1738.

57 *Ay. yer.*, s. 65. 3 Nisan 1738. Raporda konsolosların adları geçmemekle birlikte, biz bunların İngiliz, Fransız, Venedik ve Ceneviz konsolosları olduklarını söyleyebiliriz.

58 *Ay. yer.*, s. 64. İstanbul'daki elçi'ye gönderilen 23 Mart 1738 tarihli rapor.

59 *Ay. yer.*, s. 69.

yanla ilgisi olanların yakalanıp bertaraf edilmesinde çok titiz davranmıştır⁶⁰.

Sonuç

Gelebilecek muhtemel saldırılara karşı nispeten güvenli olan ve iyi korunmuş bir körfezin en sonunda kurulmuş olmasına rağmen İzmir, kendisine karşı karadan gelebilecek her hangi bir tehlikeye karşı iyi bir şekilde korunmuş değildir. Bu kısa çalışmamızda göstermeye çalıştığımız gibi kara veya deniz saldırılarının gerçekleşmesi durumunda hem Osmanlı yetkilileri hem de yabancı tüccar kolonileri birlikte hemen alarmı geçiyordu. Şehirde yaşayan yabancı tüccar kolonileri, bazen gösterdikleri reaksiyonlar dışında yerel yönetimle işbirliği yapmaktan kaçmamış, hatta kendi yaşamlarını tehlikeye düşürebilecek durumları önlemek için, yaşadıkları Frenk Caddesi gibi kendi bölgelerini savunmak için ihtiyatî önlemleri almaktan geri kalmamışlardı. Bunun yanında yabancı tüccar, kendi güvenlikleri ve ticarî çıkarları söz konusu olduğu zaman, şehrin müdafaası için mâli yardım teklif ediyorlardı. 1694 yılındaki Venedik donanmasının İzmir'e saldırısı söz konusu olduğu zaman bunu önlemek isteyen yabancı ülke konsoloslari aralarında ittifak kurarak aktif bir rol oynamışlar ve Venedikli amirali şehre karşı böyle bir harekette bulunmaması için ikna etmişlerdir.

Diğer taraftan, Kuzey Afrikalı korsanların İzmir'de yaşayan yabancı tüccara karşı yaptıkları saldırı sırasında şehrin en yüksek mülki amiri durumunda olan Kadı dahi duruma hakim olmamıştı. Kadı'dan başka şehirde bulunan diğer Osmanlı yetkilileri bu olaylarda İzmir'deki yabancı tüccara yardım edemediler. İzmir'deki olayların büyümesini önleyen ve şehre sukûneti getiren, Kadı dahil şehir yetkilileri değil, sadece İstanbul'dan gönderilen padişah emri ve Osmanlı kaptan-ı derya'sının olaya doğrudan müdahale etme keyfiyetidir. Bu durum da bize Osmanlı hükümetinin İzmir şehrinde ve civarında yaşayan tüccar kitlesine karşı olan yakın ilgisini açıkca göstermiştir.

60 Ç. Uluğay, *a.g.e.*, s. 167-90'da zikredilen Manisa Mahkeme-i Şer'iyye Sicilleri, s. 96-7.

İzmir, Osmanlı İmparatorluğu içinde küçük bir idari birim olmasına rağmen, ticarî sahada önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı merkezi hükümeti İzmir üzerinden işleyen uluslararası ticaretin kesiksiz devam etmesini istiyor, İzmir'de bulunan Fransız ve İngiliz gibi yabancı milletlerin güvenlik içinde yaşamlarını sürdürmelerini sağlama politikası güdüyordu. Hiç şüphesiz, İstanbul'daki devlet yetkilileri İzmir yoluyla yapılan beynelmîlî ticareti destekliyordu. Bunun temel sebebi de ticaret hacminin genişlemesi oranında Osmanlı hazinesine daha fazla gelir temin etmektir. Nihayet, bütün bu zorluklara rağmen, Osmanlı hükümetinin şehre karşı uyguladığı yabancı tüccar kolonileri koruyucu ve ticareti destekleyici politikası, İzmir'in Doğu Akdeniz bölgesinde en önemli bir liman haline gelmesinde büyük bir katkı yapmıştır.

Bu yüzyılda, çeşitli sebepler yüzünden Osmanlı İmparatorluğu, Avrupanın dev adımlarla ilerlediği endüstri alanındaki gelişmelere ayak uyduramamıştı. Ayrıca, Osmanlı devletinin merkezi otoritesinin özellikle XVIII. yüzyılın başlarından itibaren açık bir şekilde zaaf içinde olduğunu belgelerden rahatça anlamak mümkündür. Diğer yandan, Fransa ve İngiltere gibi yüzyılın şartlarına göre gelişmiş olan ülkeler, daha önce elde etmiş oldukları kapitülasyonlara dayanarak, Osmanlı ülkelerinde tam bir ticaret özgürlüğüne sahip bulunuyorlardı. Avrupa'nın bu merkantilist devletleri İran ve Anadolu'da üretilen ham maddeleri Avrupa'ya götürüyor, karşılığında Osmanlı ülkelerine mamül endüstri ürünlerini ihraç ederek, kendi sanayilerini geliştiriyor, kendi ülkelerinde kapital birikimine büyük ölçüde yardımcı oluyordu. Bu durum yıllar ilerledikçe Osmanlı devletinin gelişmesini engelleyen en büyük etken olacak ve hatta Osmanlı devletinin gerilemesinde ve yıkılmasında büyük âmil olacaktır.